

Още три литературоведски книги през последните две години

1.

Георги Господинов. „В пукнатините на канона. Провинции, самолети, лексикони“. Изд. „Жанет 45“. Пловдив, 2021

След дисертацията си, отлята в книга под заглавие „Поезия и медия: кино, радио и реклама у Вапцаров и поетите на 40-те години на XX век“ (2005), Георги Господинов няма особена

склонност да присъства в публичността като автор на нефикционална литература. Разбира се, книгата е есета „Невидимите кризи“ (2013), както и заглавията в съавторство и съставителство като „Инвентарна книга на социализма“ и „Аз живях социализма. 171 лични истории“ (и двете от 2006) показват трайния му интерес към хуманитарната публицистика и към пошироката зона на историята на всекидневието. При първа преценка „В пукнатините на канона“ може да бъде окачествена като „авторски сборник“, вклучващ „написаното през годините“. Но при повнимателно вглеждане ще се отбележи сериозното постижение в конструирането на книгата. Господинов е поставил вече създадени по-рано текстове в нова научна перспектива. Той ги е композирал в двуделно единство, съграждащо различен модел за тълкуване на света през литературните следи. Тази „вторична“ самосъставителска работа съгражда нова концептуална цялост, в която откриваме постоянните напрежения между литературата и медийната среда, обикаляме покрайните на канона, разпознаваме „жанровете“ на бита и всекидневието, следваме „малките разкази“ на почти анонимни хора, въввлечени сме в археологията на изгубени текстове на миналото, но и на настоящето. Наистина получаваме шанс да надникнем *в пукнатините на канона*. Какво се вижда там?

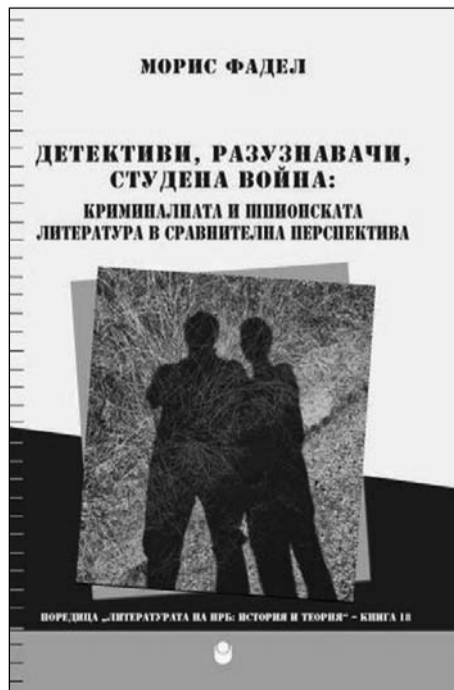
Казано афористично, при четенето на книгата неподготвеният читател би си помислил, че *корпусът на канона се състои само от пукнатини*. Сякаш няма нищо друго. Няма шедьоври, няма стабилност, няма естетическа мощ. Господинов като че ли се интересува предимно от „слабите места“, от „несигурностите“ и „изключението“. Търси парадоксите на литературноисторическите феномени, късите съединения в биографията на един автор или в четенето на творбите му във всекидневния живот. Колебаем се дали Ботевото „Ней“ може да представлява цялото творчество на гения. Дали поздравените Яворови „Теменуги“ се различат като стихотворение, прорасло направо от книгите по ботаника, но и от самата Ботаническа градина. Дали *ямболският* футуризм влетява направо в „златния фонд“ на европейския авангард. Дали Кирил Кръстев се явява в ролята на *постояния* новатор, защото всъщност е неостаряващ популяризатор на новаторството. Дали Вапцаров се монументализира не защото е общосподелима „национална икона“, а напротив – защото е осъден на житейска и на литературноисторическа (канонична) самота. Дали чрез „Жените на Варшава“ Георги Марков набавя алтернативната история на социализма и компенсират „отказания свят“ за човека отсам Стената. И дали седмичникът „Литературен вестник“ всъщност е един не-вестник, обрнат срещу самата вестникарска традиция в България, прекрачил от модернизма в постмодернизма и т.н. Пукнатина до пукнатина.

Но проникателните читатели няма как да не усетят, че тези *истории за изключения* започват да означават много повече и чрез онова, за което *не разказват*. Заг тази книга стоят рафтове от други книги, издигащи плътна канонична стена, без фуги и шупли, с плътно присъствие на внушителни тонове, удостоверяващи стабилността на литературните шедьоври и техните короновани автори. Изследователският почерк на Георги Господинов обаче не се стреми да ги руши, нито дори радикално да ги проблематизира, а да набавя още

възможности за разбирането им чрез тяхното проучване като *всекидневни творби и персони*, появили се наред малките вътрешни дворове на човешкото съществуване. Това е подход към специфично обсекуване на литературата – методологическо предизвикателство, изникнало от самия изследователски избор на Господинов да се фокусира върху уж „незначителното“ в границите на едно творчество, на една национална литература, но и на европейското социолитературно пространство. Струва ми се, че този избор е напълно закономерен. Чрез него се осигуряват възможности да бъдат разказвани истории за миналото на литературата. Изречено тавтологично, да бъдат разказвани литературноисторически истории. Това е базисна нагласа у Господинов. Можем да я назовем „белетристична“, но по-вярно е да бъде определена като *микроисторическа*. Затова слезането към „биографичните подробности“ за интимния живот на Ботев дават друг хоризонт не само към стихотворението „Ней“, но и към преосмислянето на маргиналните текстове на гения. Специалният интерес към междужанровите и междудисциплинарните зони не просто поражда екзотични литературноисторически сюжети, а открива шанс да се префинираят отношенията с канона – от Яворовите „Теменуги“ до идеята за продуктивната „провинциалност“ не само на футуризма, но и на Георги Марков и на източноевропейските литератури преди и след 1989 г.

И ако първата част на книгата все пак е почти изцяло в историите за маргиналното в литературата, то втората смело прекрива *навън*, за да предложи истории за откриване на литературата в маргиналото. Тук са главите, в които предметите на социализма се превръщат в текст, който ги „инвентаризира“, а картините от депото на СГХГ започват да произвеждат разкази за всекидневието на „социалистическия човек“. Тук е и феноменът на *лексикона* – модел, през който да бъде прочетено детството и (част от) юношеството, за да стигнем до цялостната археология на почти отсъстващия еротичен език в епохата на НРБ, чрез която Господинов реконструира интимния свят на публично-частния човек тогава. Втората част на книгата всъщност предлага едновременно обективизация и наративизация на социалистическото всекидневие. Създава илюзията, че можеш „да го пипнеш“, докато се опитваш да го разкажеш. Във всички тези текстове Господинов прави горе-долу едно и също – влиза в подземията на комунистическия режим и изважда неща на светло, за да ги изследва, като ги разказва. Така посочената от кандидата „а-натуралност на българския социализъм“ се превръща в наративност, в подвластен на почерка разказ. Последният текст в книгата – „Литература и емпатия“ – може да се чете като своеобразна програма на автора Георги Господинов: страстна авторефлексия, която защитава екзистенциалната важност колкото на правенето на литература, толкова и на литературната история.

2.

Морис Фагел. „Детективи, разузнавачи, студена война: Криминалната и шпионската литература в сравнителна перспектива“. Нов български университет. С., 2021

Поставена в контекста на целия опит от последните години за изследвания върху литературата на НРБ, книгата на Морис Фагел покрива по-скоро

теорията“. Още повече че се занимава с един завършен, времево и жанрово „затворен“ феномен на т.нар. „социалистическа литература“, при това разположен на нейния непрестижен по-нисък етаж, който днес рядко посещаваме – *масовия социалистически шпионски роман*. Впрочем етажът може би отдавна е станал подземие. И

сякаш днешният читател не иска да слеза там. Но Морис Фагел не се смущава от тази привидна „неактуалност“ на жанра, а избира друг ход, който се предприема за първи път в българско изследване: не разглежда изолирано българския разузнавачески роман или българската „кримка“ от епохата на НРБ, а ги вписва в сравнителна перспектива. Почеркът му непрекъснато „снове“ компаративистично между западния и българския контекст. Показва теоретични и други примери от криминалната проза на Запад – не само класиката на Едгар Алън По, но и съвременните за онова време шпионски романи. Това е важна перспектива. Защото – нека признаем – мнозина у нас имат склонност да затварят изследванията на литературата от онази епоха в един твърде български контекст. Да, вярно е, че българската литература и култура тогава са били затворени отсам Желязната завеса, но това в никакъв случай не означава, че българските автори не са ползвали западни образци и не са следвали примери от различни западни литератури. Например още влиянието на масови писатели като Бромфийлд при създаването на „Плюм“ от Димитър Димов през 40-те и 50-те години показва това. Така и при разузнаваческите романи на Богомил Райнов или при контраразузнаваческите на Андрей Гуляшки виждаме ясно влияние – на „ноара“ (при Райнов) или на Артър Конан Дойл (при Гуляшки). Става дума за модели като романа-загадка или като шпионския роман, които „пътват“ в българската проза, но идеологически преоблечени, като своеобразни *апостоли на ужаса*. Преобразени, те ни представят уж *същите* интригуващи сюжети, но разбира се, изпълнени в осезателно променен идеологически ключ.

И тук е голямото постижение на Морис Фагел. Той показва как тези западни модели биват присвоявани от силно идеологизираните съзнания на автори като Гуляшки и Райнов, за да бъдат превърнати в социалистическа (псевдо)криминална проза. Авторът например въвежда понятието „снизходително одомашняване“. То изразява специфична гледна точка на разказвача (най-вече при Богомил Райнов), който в първо лице единствено число описва и коментира западния свят. Като похват тази гледна точка като че ли е заимствана от романите за Филип Марлоу. Но в разузнаваческите романи „снизходително одомашняване“, изпълнено в оризичен, лек, наистина снизходителен стил, показва западния свят и западните хора като нещо *познато и досадно*. Каквото и да направят те, няма с какво да изненадат разказвача от Изтока, демонстриращ особен, социалистически цинизъм, който в разказа предпоставя цинизма на западните хора. Това е уникална постановка на говоренето на разказвача, която Морис Фагел много добре е доловил като пореден израз на „превъзходство“ на социалистическия свят над западния.

Оттук следва и друго важно наблюдение. Шпионският или по-скоро разузнаваческият роман в НРБ предлага различен тип социалистически реализъм, ориентиран спрямо новите предизвикателства на Студената война през 60-те и 70-те години на XX век. Що за социалистически реализъм е това? Морис Фагел го описва като особен двойствен текст. Можем да го кажем така: чрез персонажи като Боев и Захов комунистическият свят, но и го предпоставя на социалистическия читател като почти достъпен. Това е едновременно да *победим* Запада, но и да го *имаме*, да „приваваме“ в него, защото все пак той изглежда по-привлекателен от комунистическия Изток, в който живеят и авторите, и читателите на (контра)разузнавачески романи. Тъкмо чрез соцреалистическия шпионски роман става възможна тази характерната двойственост в рецептивното изживяване на западния свят – едновременно *победен* от „по-прогесивния строй“ и силно желан от социалистическата публика като *по-добро място за живеене*.

На този фон се оказва от съществено значение дали романът е „контраразузнавачески“, т.е. дали действието се развива в България, или е „разузнавачески“ – дали сюжетът се разгръща извън България, на Запад. Това предпоставя сериозни разлики. Виждаме, че „героизмът“ в разузнаваческия роман пряко се родее с *героическото начало* като принцип на соцреализма. Докато в контраразузнаваческия роман, т.е. в своя родна, българска среда, яркият героизъм почти отсъства. Морис Фагел безукорно изяснява понятията в своята книга; при използването им проявява теоретическа и методологическа дисциплина. Не се изкушава да обяви доказани произведения на социалистическия

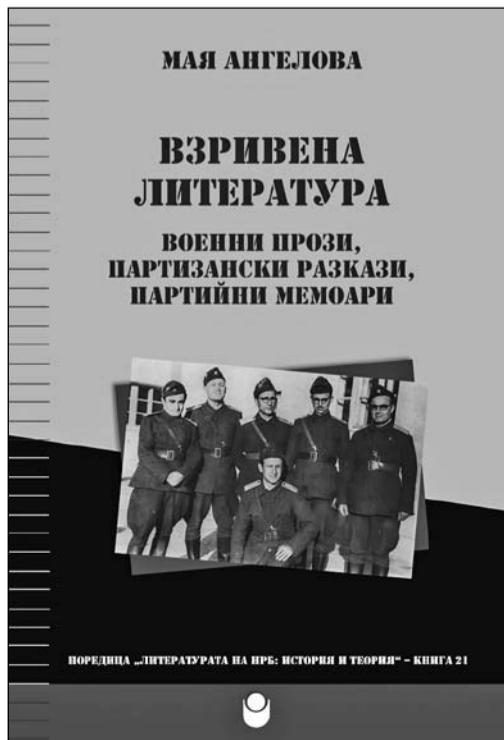
Още три литературоведски книги през...

от стр. 3

реализъм за „социалистически модернизъм“ например. Напротив, ясно посочва, че става дума за социалистически реализъм, макар и *модернизиран*, ползващ западни образци от 50-те и 60-те години на XX век, но с ясно следване на принципите на партийността, народността, героическото начало, историческия оптимизъм и т.н. – класически догми на соцреализма. Решаващи за разбирането на темата са страниците върху опитите една масова литература от епохата на НРБ да се дефинира като „висока литература“. Морис Фадел проследява тези литературнокритически операции от 70-те години, извършвани най-вече в „Литературен фронт“ чрез дирижирани дискусии и контролирани обсъждания. В тях участват различни критици – от Васил Колевски до Светлозар Игов. Виждаме как всички се опитват да припишат на разузнаваческата литература екзистенциализъм, психологизъм, ярки нравствени акценти и какво ли не още. Защо е всичко това? Дали защото Богомил Райнов е нещо като пожизнен първи заместник-председател на Съюза на българските писатели? Или защото Андрей Гуляшки е в списъка на най-високата литературна номенклатура на НРБ? Няма как да не забележим обвързаността между мястото на автора във властовата пирамида и предпочитанията му към разузнаваческия жанр, между поръчки, давани от Държавна сигурност и от ЦК на БКП на такива писатели и пазарното търсене на жанра. Целият обслужващ литературнокритически апарат всъщност изработва алиби на масовата криминална или разузнаваческа литература, внушавайки, че тя всъщност е „висока“ литература. Така постепенно писането за Емил Боев и Авакум Захов започва да изглежда престижно занимание. Нещо повече, стига се до свръхпроизводство на социалистически „кримки“. Това е идеологическо производство в солидни тиражи, за които се изплащат високи хонорари. Тази литература се радва и на обилни преводи, предимно за необятния рускоезичен пазар на Съветския съюз. Успехът на такава проза е заложен и в самата наднационална специфика на криминалния жанр, който в случая с разнородността на соцреалистическия разузнавачески роман сработва като конвертируем класово форматирани наратив, разказващ на света за глобалната битка между капитализма и комунизма.

3.

Мая Англова. „Взривена литература: Военни прози, партизански разкази, партийни мемоари“. Нов български университет. С., 2022

Книгата „Взривена литература: Военни прози, партизански разкази, партийни мемоари“ (2022) се появява след друго фундаментално изследване на Мая Англова – „Българският производствен роман“ (2014). Осемте години, които стоят между тях, съвсем не ги раздалечават, а подчертават родството им, проблемно-тематичната им свързаност. Това не е просто върност на авторката към собствените ѝ научни интереси. Всъщност „Взривена литература“ надгражда „Българският производствен роман“, макар на пръв поглед хронологически да изтегля проблематиката по-назад във времето. Ако *производственият роман* попада в центъра на вече „зрелия“ соцреализъм като образцов жанр, *военно-партизанско-партийните прози* се намират по-скоро в генеалогическото ядро на политестетическата доктрина. Двете книги представляват своеобразен *двутомник* – продължават се взаимно, за да открият Мая Англова в ролята на вест познавач, който работи вътре в самата лаборатория на социалистическия реализъм в българската литература след преврата от 9 септември 1944 г. и извършва своите открития.

С какво все пак се откроява тази книга? Мая Англова отново предпочита инструментите на *литературната археология*, този път използвани върху терена на военни прози, партизански разкази и партийни мемоари, създадени най-вече в първото десетилетие след 9 септември 1944 г. Но и по-късно. Книгата дешифрира пароли като „Девети септември“, „Отечествена война“, „партизанско движение“ и прочее конструкти на комунистическата пропаганда и социалистическия реализъм, за да представи технологията на възникването им в литературата като сложен обмен между документ, реч на вожда, публицистичен текст, спомен и фикция. Метатофората за *взривената литература* казва много – за проблематизирането на наратива в неговата сърцевина чрез имплантирането в почти всеки текст на специфична „ритуална фабула“; за литературно поле, преживяващо жанров колапс; за преобразени или нови писатели, възприемащи *в движение* нормите на соцреализма; за практикуването на фрагментарно, разпадащо се разказване *без стил*, разтворено в анонимния език на властта. Една литературна история, която отново между творби и персони, за да постигне почти невъзможното – да проясни лицето на безличието в литературата.

Научните приноси във „Взривена литература“ могат да бъдат изведени в няколко точки:

1. Книгата се фокусира върху българския соцреалистически наратив като възникнал от обмена на фигури и значения между военния и партизанския дискурс, организирани от *принципа на партийността*. Тъкмо милитаризираната реч и партизанските легенди, съгласувани чрез строг класово-партиен подход, ускоряват преминаването на българската литература върху платформата на социалистическия реализъм. Осветено е едно от началата на официалната литература на НРБ – възникването ѝ *от духа* на войната, от партизанското (класовото) насилие.
2. Показан е един от най-ефективните механизми за създаване на *нови писатели социалистически реалисти* в ситуацията на световна война. Една значителна част от бъдещите писатели на НРБ буквално са „произведени“ от войната, която интензифицира моделирането им като *нови автори*. Техните соцреалистически почерци обаче не се формират толкова от въздействието на бойните действия или от четене на

реалистична литература, колкото от съвсем реални съветски инструктори, които ги обучават в „метода“ за огъване и преобразяване на сегашната действителност под тежестта на прииждащото революционно развитие. Пред нас се разкрива не *отечествена*, а *безотечествена*, или *класова* война – наистина *световна война*, но не защото се води между множество държави по земното кълбо, а защото започва да се възприема от фронтните писатели като *война между два свята*. С пушка, която почти не стреля, но пък с работеща писалка или пишеща машина в ръце *писателят на фронта* се превръща в *боец на класата*. Така книгата на Англова постига още едно измерение на литературата – антропологическото.

3. Монографията внимателно изследва употребите на наратологичната структура „ритуална фабула“, която се оказва „гръбнак“ на почти всеки повествователен жанр на социалистическия реализъм. Това обаче не е извършено като традиционен описателен анализ на морфологията и поетиката на отделни творби, а с рязко приближение към историческата фактура – документи, мемоарни свидетелства и др., чрез които се проверява *как литературата конструира реалността на миналото*. Оказва се, че колкото е по-далече едно произведение от суровата военна реалност, толкова повече соцреалистическо е то. На този фон концептът „стоически реализъм“, предложен за назоваване на съпротивата на някои авторски почерци срещу соцреализма, си струва проверката в следващи изследвания. Засега примерите с новелата „В тиха вечер“ на Емилиян Станев и евентуално сборника „Боеве“ на Йордан Вълчев подказват за потенциала на това предложение.

4. Безспорен е приносът към преосмислянето на персоналната система на соцреализма. Изтъкнатата е своеобразната „колективизация“ на героизма – нелегални, партизани, ятаци и прочее „герои на съпротивата“ се събират *на групи* в очерци и сборници (трима, петима, шестима, седем, цял отряд и т.н.), за да се стигне до синтетичния образ на „народа“, откъдето в късните десетилетия на НРБ започват да кристализират отново в единични герои – в свръхединицата на новия вожд Тодор Живков като най-изявен персонаж на „антифашистката борба“.

5. Установяваме изключително активна и прецизна работа в архивните фондове, където Мая Англова стига до поредица от истински находки. Тя работи с документи, които до този момент не са влизали в научен оборот и стига до напълно забравени публикации на Емилиян Станев и Павел Вежинов, а чрез т.нар. „вътрешноиздателски рецензии“ реконструира неизвестни творби, вкл. и на Георги Марков, макар че установяването на авторството на приписваната му повест изисква още проверки.

Днес разполагаме с книга, основополагаща за разбирането на трансформациите в българската литература след средата на 40-те години на XX век – „Взривена литература“, с чиито внимателно събирани и подредени осколки се реконструира един (не)отминал литературен свят.

ПЛАМЕН ДОЙНОВ

